

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

 Гілея

Науковий вісник

Випуск 155 (№ 4)

Київ – 2020

Збірник засновано 2004 року. Вихід з друку – щомісячно**Фахове видання**

з філософських, політичних наук затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 747 від 13 липня 2015 р., з історичних наук наказом МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації: серія КВ № 22632-12532ПР від 24 квітня 2017 року

Друкується за рішенням:

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 10 від 07 травня 2020 р.)

Збірник входить до міжнародних баз

Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія).

Шеф – редактор:

Андрущенко В. П.,
д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України,
акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор:

Вашкевич В. М.,
д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Співредактори:

Кивлюк О. П., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Муляр В. І.,
д-р філос. наук, проф. (Україна, Житомир)

Редакційна рада:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук, проф.,
член – кор. НАН України, акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Зеленков А. І., д-р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Колесник В. Ф., д-р іст. наук, проф.,
член-кор. НАН України (Україна, Київ)
Мирзаханян Р., д-р іст. наук, проф. (Арменія, Єреван)
Михальченко М. І., д-р філос. наук, проф.,
член – кор. НАН України (Україна, Київ)
Рафальський О. О., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Савельєв В. Л., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Солдатенко В. Ф., д-р іст. наук, проф.,
член-кор. НАН України (Україна, Київ)
Степико М. Т., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Редакційна колегія з історичних наук:

Войцехівська І. Н., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Дробот І. І., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Журба М. А., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Лазько Г. Г., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)
Лисак В. Ф., д-р іст. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Мезга М. М., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)
Михайлюк В. П., д-р іст. наук, проф. (Україна, Старобільськ)
Стоян Т. А., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Сушко О. О., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Чернега Л. М., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Шаповал Ю. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

Редакційна колегія з філософських наук:

Абасов А. С., д-р філос. наук, проф. (Азербайджан, Баку)
Базалук О. О., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)
Бех В. П., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Воронкова В. Г., д-р філос. наук, проф. (Україна, Запоріжжя)
Герасимова Е. М., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Гарбар Г. А., д-р філос. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
Дзвінчук Д. І., д-р філос. наук, проф. (Україна, Івано-Франківськ)
Жацько В. О., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Жижко Т. А., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Куденал С. В., д-р філос. наук, проф. (Україна, Полтава)
Миколайчак А., д-р хабілітований, проф. (Польща, Познань)
Онїшко О. Ф., д-р техн. наук, проф. (Україна, Київ)
Свиріденко Д. Б., д-р філос. наук, доц.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Терещицький С. О., д-р філос. наук, доц.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Тецлав С., д-р філос. наук, проф. (Польща, Бидгощ)
Халамендик В. Б., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Яшанов С. М., д-р пед. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Редакційна колегія з політичних наук:

Андрусиниш Б. І., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Андрюкайтене Р., д-р PhD соціальних наук (менеджмент),
(Литва, Маріямполь)
Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Балабанов К. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Варзар І. М., д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Васильчук Є. О., д-р політ. наук, доц. (Україна, Черкаси)
Войналович В. А., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Іванов М. С., д-р політ. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
Картунов О. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Кізіма С. А., д-р політ. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Когігоренко В. О., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Крась І., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)
Лапина С. В., д-р соц. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Макаренко Л. Л., д-р пед. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Остапенко М. А., д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Римаренко С. Ю., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Срогошу Т., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)

Гілея: науковий вісник. – К. : «Видавництво «Гілея», 2020. – Вип. 155 (№ 4). – 300 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

ISSN 2076-1554

NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY

Academy of Sciences of Ukraine

Publishing House Hileya

Hileya
SCIENTIFIC BULLETIN

Volume 155 (№ 4)

KYIV – 2020

УДК 101+304.5

**БІОПОЛІТИЧНИЙ ХАРАКТЕР ВПЛИВУ
ВЛАДНИХ СТРУКТУР НА МАСИ:
ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ
КОНТЕКСТ**

**THE BIOPOLITICAL CHARACTER
OF THE IMPACT OF POWERFUL STRUCTURES
ON THE MASSES: A PHILOSOPHICAL
AND ANTHROPOLOGICAL CONTEXT**

Костючков С. К.,

доктор філософських наук, професор кафедри
соціальної роботи, соціальної педагогіки та
соціології, Херсонський державний університет
Україна (Херсон, Україна),
e-mail: kosser.63@ukr.net,
ORCID 0000-0003-1708-643X

Kostyuchkov S. K.,

Doctor of Philosophy, Professor of the Department
of Social Sciences work, social pedagogy and
sociology, Kherson State University of Ukraine
(Kherson, Ukraine), e-mail: kosser.63@ukr.net,
ORCID 0000-0003-1708-643X

Мета дослідження полягає у висвітленні проблематики впливу владних структур на маси, зважаючи на те, що характер такого впливу в сучасних умовах має чітко виражене біополітичне підґрунтя; крім цього – в аналізі поняття маси і природи масових явищ у проблемній площині філософської антропології. Наукова новизна. Автором розкрито сутність прогресуючої контрадикції між людиною, чії можливості, як представника виду *Homo sapiens*, біологічно обмежені, і людським співтовариством, яке не бачить меж у своїй інформаційній і технологічній експансії. Показано, що опозиція «індивідуальне – групове» демонструє необхідність активного розгляду метаксичної природи людини як свого роду якісної характеристики, що проявляється в буттєвому просторі індивідуального та групового. Обґрунтовано, що біополітичний вплив / контроль владних політичних структур відносно маси виявляє себе в трансформації ціннісної ієрархії, модернізуючи, рекомбінуючи або девальвуючи традиційно усталені системи цінностей. Висновки. Без осмислення в площині філософської антропології історична роль мас виглядає суто характеристикою біосоціальних особливостей, які проявляються масою в цілому або індивідом, як функціональної одиниці маси, котра має ознаки трансферабельності. Вплив політичної системи на біологічні характеристики людини може бути адекватно сприйнятним і зрозумілим на підставі наукових досліджень саме цих біологічних характеристик, включаючи й поведінкові прояви. Роль технологій впливу в кризові моменти функціонування системи може бути вельми значущою, в одному аспекті їх можна розглядати як технології антикризового управління, що сприяють гармонізації суспільства, деескаляції соціальної напруги, а в іншому – потенціювати потужні деструктивні процеси, якщо соціальна система під загрозою дестабілізації та зростання рівня хаотизації, евентуальності та стохастичності.

Ключові слова: біополітика, масова поведінка, суспільство, охлотоп, цінності, політика, біовлада.

The purpose of the study is to highlight the problem of the impact of power structures on the masses, given that the nature of such impact in modern conditions has a clear biopolitical basis; in addition - in the analysis of the concept of mass and the nature of mass phenomena in the problematic context of philosophical anthropology. Scientific novelty: the author reveals the essence of a progressive contradiction between a man whose capabilities, as a representative species of *Homo sapiens*, are biologically limited, and a human community that sees no boundaries in its information and technological expansion. It is shown that the opposition "individual - group" demonstrates the need for active consideration of the metaxic nature of man as a kind of qualitative characteristic, manifested in the living space of the individual and group. It is substantiated that the biopolitical impact / control of the power political structures on the mass manifests itself in the transformation of the

value hierarchy, modernizing, recombining or devaluing traditionally established value systems. It is concluded that, without thinking in the plane of philosophical anthropology, the historical role of the masses seems to be purely a characteristic of the biosocial features that manifest themselves in mass as a whole or in the individual, as a functional unit of mass that has signs of transferability. The influence of the political system on a person's biological characteristics can be adequately perceived and understood on the basis of scientific research on these biological characteristics, including behavioral manifestations.

Keywords: biopolitics, mass behavior, society, ochlotopos (crowd point), values, politics, bio-power.

Актуальність. На початку XXI століття людство безпосередньо зіткнулося з активними проявами вельми серйозних цивілізаційних викликів: серед іншого, мова йде про імпліцитну трансформацію кризи політичної та економічної в антропологічну кризу. Усвідомлення масштабних суспільних трансформацій активізує пошуки, продукування й використання нових філософсько-антропологічних парадигм, етіологічно спрямованих на дослідження всіх аспектів людського буття, оскільки статус людини є підґрунтям сучасної системи суспільно-значущих ідей та цінностей у соціетальному просторі. Відтак – виникає нагальна потреба в постійній модернізації філософсько-антропологічних підходів до поглибленого дослідження Людини, адекватних наявній соціокультурній реальності. Усвідомлення плюралістичної реальності в умовах сучасності ставить під сумнів презумпцію абсолютної істиності будь-якої картини світу, намальованої з позиції моновалюативності. В сучасному політико-часовому просторі змінюється модус людського буття, значно прогресує дисбаланс у взаємодії між індивідом, соціальними групами і державними та громадянськими інститутами; крім цього, підсилюється вплив політичних, соціальних та економічних сил, які розвивають комплекс конструктивних або деструктивних процесів у конкретному соціальному просторі. Цілком очевидно, що існують альтернативні способи сприйняття світу та самовизначення людини в ньому; подібне усвідомлення призводить до визнання існування множини альтернативних реальностей, відповідно – плюралістичності культурних форм та проявів. Ампліфікація свідомості докорінно трансформує і саме розуміння ідентичності людини – власне «Я» більше не розглядається як дещо єдине та атомарне, але навпаки – визнається складеним із множини різноманітних за формою та змістом компонентів, які нерідко мають контрадикторний характер.

Важливим чинником подібних процесів виявляється прогресуючий потужний політичний (по суті – біополітичний) вплив владних структур на маси, з урахуванням того, що такого роду вплив має імплікований, амбівалентний, евентуальний характер. Імпонування масам із боку зацікавлених акторів політичного життя конкретних, нерідко наповнених ірраціональним змістом, ідей та думок обумовлює інрезистентність «масового» індивіда, перетворює його на такого собі деперсоналізованого *homo massum*. Уся історія цивілізації, насичена війнами, революціями, повстаннями, заколотами, демонструє надзвичайну важливість впливу суб'єктів політичної зацікавленості на масову сві-

домість і відповідно – масову поведінку; наскільки потужним, цілеспрямованим і системним є вплив на маси, настільки легкозмінним буде соціально-політичний малюнок суспільства, особливо такого, що має транзитивний характер. У масі собі подібних людина суб'єктивується як елементарна структурна одиниця в мережевому просторі, вона потрапляє в «лабети» соціального інфантілізму, політичного нігілізму, духовної пауперизації та суспільного консьюмерізму, в простір матричного мислення, в світ реальності ілюзорного та ілюзорності реального. Тут погодимось із Марією Хевеші, котра стверджує: «Знаходячись серед людської маси, людина відчуває себе захищеною, вона нібито скидає з себе тяжкість соціальних і психологічних бар'єрів, перестає нести тягар відповідальності. У натовпі, в людській масі людина відчуває свою приналежність до якоїсь людської спільноти, а своє життя – наділеним сенсом. Без цього вона відчуває себе порошинкою, піщинкою, а об'єднаною у великі маси, натовпу – силою, здатною змітати на своєму шляху всі перепони. У людини в натовпі на перший план виходять іраціональні сили, закладені в ній, а розум відступає» [9, с. 107].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним базисом дослідження послуговували фундаментальні праці мислителів різних епох та галузей наукового знання, серед яких, зокрема – Аристотель, Геродот, Фукидід; Н. Макіавеллі, П. Гольбах; А. де Токвіль; Дж. Агамбен, Д. Гудман, Е. Канетті, Е. Лакофф, Г. Лебон, С. Кольєр, Г. Тард, М. Фуко, М. Хевеші. Автор спирався на основні принципи філософської антропології та соціальної філософії – антропний принцип, принципи соціального детермінізму, конкретності істини, раціональності тощо.

Мета дослідження полягає в актуалізації проблеми впливу владних структур на маси, з урахуванням того, що подібний вплив, особливо в сучасних умовах, має чітко виражений біополітичний характер. Необхідним бачиться: проаналізувати поняття маси і природи масових явищ у проблемному полі філософської антропології; крізь призму біополітики вийти на проблему політичної маніпуляції масовою свідомістю та поведінкою в інтересах правлячих політичних структур; виявити окремі пункти аргументації щодо необхідності формування / розширення теоретичного підґрунтя для розуміння біополітичного характеру масовидних соціальних процесів.

Основна частина. Сучасний світ – це простір, який характеризується проявами найширшої диверсифікації сенсів, образів і модусів, це фантастичний колаж реального й віртуального, міксування стилів, жанрів і трендів. Фантоми, що населяють світ віртуального, примари та симулякри прориваються в реальність, викривляючи її до невпізнаності – це пов'язано, як бачиться, з визнанням того, що реальність, котра сприймається людиною, вже не відчувається як реальність *per se*, але набуває обрисів певного ментального конструкту. Модус стохастичних змін, «вичерпаності» часу, семантичної дифракції простору розуму, не-

визначеність звичного хронопотоку (потенціально – актуально – перпетуально) формується не тільки сучасним мистецтвом, але й наукою і навіть філософією. Сучасність руйнує кордони між етернальним та ефемерним, проксимативним і ультимативним, ситуативним і перспективним, сакральним і профанним, дійсним та ілюзорним. Філософія протягом усієї своєї історії займалася не лише роздумами щодо проблем людини – індивіда, особистості – але й таких суб'єктів суспільно-історичного процесу як натовп, маса, концентруючи увагу на їхній ролі у продукуванні нового порядку або нового хаосу в соціально-політичному вимірі. Втім, простір філософії також трансформується – вона втрачає власні вихідні позиції, «дрейфує» в літературу, театр, кіно, телебачення, знаходить місце навіть у субкультурах: теми вульгарності, спрощеності поведінкових моделей, морального релятивізму, персифляції, рутинної посвяжденності, нігілізму, десакралізації вчорашніх святих та ідолів постають ключовими, витискаючи на периферію тематику добра, солідарності, взаємодопомоги, соборності, демонструючи дисгеніальність з вищими сенсами культури.

Попри начебто прогресуючу активність соціальних інтеракцій, сучасність занурює людину в депресивно-гнітючий простір, у який, згідно з іронічною метафорою Жана Бодріяра, приходять помирати людські мрії. В подібних умовах людина живе в світі правил і норм, обмежених випадковостями, та випадковостей, які не мають нормативних обмежень. Як ми зазначали в своїх попередніх дослідженнях, антропологічна колізія сучасного світу «...спровокована прогресуючою диспропорцією між людиною, чії можливості, як представника виду *Homo sapiens*, біологічно обмежені, і людським співтовариством, яке не бачить меж у своїй інформаційній і технологічній експансії. Ця обставина призводить до постмодерної «сенситивності», яка обумовлює певного роду індіферентність, сецесивність і нерідко – ворожість по відношенню до подій навколишнього світу. Постмодерна людина знаходить навколо себе фрагменти власного вигляду, знайомі якості, структури, властивості, образи, зв'язки, але тільки не себе саму, вона володіє відносною свободою, здатна до автотрансценденції, тобто, до виходу за межі власного буття «тут, зараз і так» [12, с. 104].

У постмодерному суспільстві морально-правові основи буття людини, як суб'єкта дії і відповідальності за ці дії, практично збігаються з основами біологічними. В умовах ліберального ринку людське життя переважно характеризується конкуренцією і ринковими відносинами, тому людина стає специфічним капіталом, джерелом прибутку; неухильно активізуються процеси корекції таких біополітичних аспектів суспільного життя, як рівень народжуваності, стан здоров'я, тривалість життя та його якість. Обсяг реалізації потенціалу сучасної людини вимірюється не досягнутими «висотами», не наближеністю до якогось ідеального стану, а дискретним, емансипованим і ситуативним втіленням реальних сил і можливостей.

Граничність у розкритті власних сил робить людей рівними один одному – в гідності, самоповазі, в прагненні розкрити власний потенціал. Х. Зварт, спираючись на дослідження Г. Башляра, підкреслює, що людина постмодерна – це «суб'єкт, ефективно децентрований, знеособлений і позбавлений ідейного, суб'єктивного змісту, через навчання та соціалізацію... Суб'єкт очищається від його соціокультурної спадщини ідей та асоціацій щодо «природи», «життя», «втілення» тощо (Bachelard 1938/1947), його традиційного Bildung, так що в ідеалі залишається непорушний, деперсоніфікований і високофункціональний суб'єкт, що мешкає в лабораторіях, плавно взаємодіє з (і все більше замінюється) машинами: суб'єкт без психічної глибини: кенотичний суб'єкт» [13, с. 16-17].

Відкритість індивіда відносно іншого індивіда або соціальної групи характеризується імпліцитною амбівалентністю – відкритість є стимулятором механізму ідентичності, але в той же час і пасткою – експектації індивіда, котрий намагається реалізувати комунікацію, спіткає, як правило, дисілюзія. Очікування відносно контакту з людським змістом перетворюється на зіткнення з вакуумом; там, де людина розраховувала відшукати підтвердження своїй самоідентифікації, вона нашоується на знеособлені соціальні позиції – суспільне заміщує індивідуальне. Опозиція «індивідуальне – групове» маніфестує необхідність активного розгляду так званої метаксичної природи людини (від стар. грецьк. μεταξὺ – між) як свого роду якісної характеристики, що проявляється в буттєвому просторі індивідуального та групового. Людина в масі собі подібних суб'єктивується як структурна одиниця в мережевому просторі («Я» – це «Ми»), квінтесенцією якого є рівність, важлива для сучасної людини фундаментально, причому масовий стан і визначається саме як ситуація абсолютної рівності.

Для розуміння маси, як епіфеномена людського буття, необхідно вийти із кола моральної деліберативної, застосувати ефективний інструментарій для дослідження буттєвих засад даного феномена, враховуючи його історичний, соціокультурний, психологічний та інші аспекти. Саме такий дослідницький контент відкриває реальні гностичні перспективи вивчення маси, зважаючи на те, що феномен натовпу в античній філософії став «прообразом» феномена маси в некласичній філософії. Втім, ще Геродот і Фукидід застосовували таке поняття, як «маса», характеризуючи її, не вдаючись до еufемізмів, із застосуванням епітетів «зухвалість», «нахабність», «самонадіяність». Платон розглядав масу як людське стадо, з яким навіть не варто спілкуватися; мистецтво політичного управління філософ порівнював з вмінням політика приборкувати таке стадо, керувати ним за потреби у своїх цілях. Аристотель, своєю чергою, більш стримано визначає маси як нормальне явище політичного життя, підкреслюючи: маси, натовп, у більш широкому сенсі – масова історія активізує процеси політичних трансформацій.

Слід вказати, що мислителі епохи Відродження демонстрували дещо відмінне ставлення до люд-

ської маси порівняно з філософами Античності: маса, натовп мають ознаки невігластва, вони легко піддаються імпульсам люті, ненависті, проявам тваринних інстинктів тощо. Крім цього, мислителі Відродження, говорячи про натовп, мали на увазі не тільки представників «простого» люду, але й узагалі – невігласів, котрі можуть належати до будь-якого стану. Вже Н. Макіавеллі, характеризуючи маси, підкреслює: «... не існує нічого більш жахливого, ніж розбещені, позбавлені вождя маси, і разом із тим – немає нічого більш безпорадного: навіть якщо народні маси озброєні, їх нескладно буде приборкати за умови, що тобі вдасться ухилитися від їхнього першого натиску; оскільки, коли гарячі голови трохи охолонуть і всі розійдуться по домівках, кожен почне сумніватись у в своїх силах та буде піклуватись про власну безпеку, або шляхом втечі, або відступу» [5, с. 234].

У Новий час, в епоху Просвітництва, суспільне життя було нерозривно пов'язано з розвитком наукової, філософської, культурної думки – інтелектуальний підйом цього періоду базувався на вільнодумстві й раціоналізмі. В спектрі суспільної зацікавленості опинились питання щодо народних мас, зокрема – практичним аспектам взаємовідносин маси та влади. Розум було визнано рушійною силою розвитку цивілізації, деспотизм визнається найгіршим ворогом суспільного блага, він трансформує, завжди в гіршій бік, характер нації, народ потрібен тільки як джерело прибутків, а найкращою його рисою правлячий клас визнає покору. Інструментом всеохопної покори як і раніше, була церква з її потужним апаратом впливу на маси, на людей, моральність яких, за твердженням П. Гольбах «... знаходиться в повному нехтуванні, а уряди зайняті лише турботою про те, як зробити народи боязливими і нещасними. Людина майже всюди в стані раба. Не дивно, що вона корислива, лицемірна, холопські налаштована, позбавлена почуття честі – словом, володіє вадами, характерними для її стану... Одним словом, якби народ був більш освіченим і щасливим, політикам не треба було б ані обманювати його, щоб утримати від заворушень, ані губити стільки нещасних...» [2, с. 294-295].

Як бачиться, в цій сентенції П. Гольбах фокусує увагу на необхідності врахування природи людини, якою керують; статус людського життя вже в ті часи був підґрунтям системи політичних ідей і цінностей, відтак – у кожний період історії виникає потреба в оновленні підходів до процесу політичного управління масами, адекватних наявній соціокультурній реальності. П. Гольбах вважав природу людини (за принципом трансферабельності – людської маси будь-якого масштабу) підґрунтям суспільної системи, зважаючи на те, що формування нового образу людини неможливе без урахування біологічно-природних і соціально-духовних компонентів людської природи. На нашу думку, в період Просвітництва в основу соціокультурного виміру людини було покладено соціально-філософські передумови, зокрема – уявлення про циклічність суспільного розвитку та вихідну багатомірність і різноманіття явищ і процесів суспільного життя.

Ідеї Просвітництва стали сенсообумовлюючими для діячів Французької революції, в авангарді якої активізувались сили, що спиралися на беззаперечний культ Розуму.

Французька революція, спираючись на маси, продемонструвала розгорнуту палітру всіх відтінків насилля, жорстокості, свавілля з боку тих самих мас, які ще не так давно були жертвами експлуатації та насилля, властивих тій формі суспільного устрою, що й призив, власне, до революційних подій. Революція довела, що неможливо вдосконалити суспільство лише засобами чистого розуму: на всьому шляху розвитку цивілізації різного масштабу соціальні трансформації були пов'язані з контр-аверсійними процесами в суспільній свідомості, в думках окремих індивідів, саме імперативна влада імпонованих ідей майже безмірна, саме вона етіологічно керує поведінкою мас. Вміло керуючи масами, граючи на примітивних інстинктах народу, лідери революції забезпечили себе підтримкою народних мас, які в період начебто торжества розуму та істини виявились нерозумним охлосом, емансипованим від усталених цінностей, охопленим темними, середньовічними інстинктами, деструктивними інтенціями, мотивами мракобісся, тваринним страхом, негативними емоціями, що активізували прояви насилля, варварства, вандалізму, але в той же час під впливом ідей Просвітництва Людина вже не мала сумніву в своїй величчі, в можливості змінити світ на краще, покращити суспільне життя й нарешті – вдосконалити власну природу. З цього приводу А. де Токвіль наголошував: «Ці почуття й пристрасті стали для них (людей – примітка наша) свого роду новою релігією, деякі наслідки якої є характерними для звичайних релігій, внаслідок чого вона змогла вирвати людей з тенет егоїзму, надала їм героїзм та прагнення до самопожертви, а нерідко робила їх нечутливими до дрібниць, які є дорогими для нас... в жодній з революцій така маса людей не насичувалась настільки відвертим патріотизмом, безкорисливістю та справжньою величчю душі» [7, с. 126].

Подальша історія продемонструвала зміщення фокальності політичної уваги до поведінки мас, до «технічних» можливостей і процедурних особливостей щодо впливу з метою корекції або кардинальної реверсії поведінкових проявів мас, враховуючи те, що дії мас, зокрема – в кризові періоди, не піддаються раціональному аналізу. Політика, що традиційно трактується як сфера владних відносин, розглядає масу як неструктуровану суму індивідів, кожного з яких можливо (й необхідно) переконати в необхідності діяти відповідно до того чи іншого сценарію, розробленого «режисерами» від конкретних політичних сил. Є історично обумовлені підстави стверджувати, що політика найтіснішим способом пов'язана з врахуванням і втіленням, за можливістю, в реальність певних інтересів, активізованих у надрах суспільства. Маса є поліфункціональним ізоморфним утворенням, причому діапазон функцій може змінюватись залежно від характеру соціально-політичної динаміки, а сама маса здатна модифікувати свою просторово-функціо-

нальну архітектуру, яка не спрощується тільки до узагальнених схем взаємовідносин між окремими структурами, але включає їх відношення до людини з її соціальними контактами і тими сенсами, які фіксуються в системі ситуативно / перспективно значущих ідей. Процеси, що протікають з різною інтенсивністю в хаотичній, непрогнозованій масі, етіологічно ускладнюють дослідження людини, «зануреної» в масу та пов'язаної з нею нерозривно.

Вперше про прихід «епохи натовпу» заявив французький соціолог Гюстав Лебон, підкреслюючи при цьому: історія розвивається циклічно, а рушійною силою її є натовп, здатний не тільки на деструктивні дії, супроводжувані руйнуванням і профанацією, але й на прояви солідарності та самопожертви. В своїх фундаментальних працях «Психологія натовпу», «Психологія революцій», «Психологія соціалізму» дослідник змальовує кризу західноєвропейської цивілізації, згубність ідей соціалізму, їх дисгеніальність одвічним суспільним прагненням, хибність перед викликами нового, двадцятого століття. Гюстав Лебон вказує на те, що у XIX столітті «голос натовпу» стає вирішальним; маси нав'язують уряду привабливу для них модель поведінки, саме в «душі натовпу» закладено долю народу. Зокрема, він підкреслює: «...прогресивне зростання могутності натовпу здійснився, перш за все, шляхом розповсюдження відомих ідей, які повільно насаджувались в умах, і потім – посередництвом поступового утворення асоціацій індивідів... Мало схильні до теоретичних міркувань, маси натомість схильні до дії. Завдяки своїй теперішній організації, натовп отримав велику силу. Догмати, які шойно народились, незабаром отримують силу старих догматів, тобто, ту тиранічну верховну силу, котра не допускає ніяких обговорень. Божественне право мас повинно замінити божественне право королей» [4, с. 126-127].

Натомість Габріель Тард, фундатор соціальної психології, домінуючу роль в історії цивілізації приділяв процесам творчості, креативного пошуку, науково-технічного винаходу, в результаті яких людство генерує нові культурні сенси. Г. Тард рішуче демаркував такі поняття як натовп та публіка, крім цього, на відміну від Лебона, вважає сучасне йому століття (початок XX-го) століттям публіки. Натовп не може подолати визначені йому межі, інакше він втрачає власну функціональність; виникнення публіки передбачає більш значний інтелектуальний та суспільний розвиток, ніж утворення натовпу. Публіка менш сліпа й існує значно довгий час, ніж натовп, вона є певним «фінальним» станом – в ній об'єднуються релігійні, політичні та національні групи. У той же час публіка, підкреслює Г. Тард, це величезний розпорошений натовп із складно прогнозованими, розпливчастими, постійно змінюваними контурами, яким нескладно керувати дистанційно. Але «...як не різняться натовпи один від одного за своїм походженням і по всім своїм іншим властивостям, деякими рисами вони всі подібні один до одного; ці риси – жахлива нетерпимість, кумедна гордість, хвороблива чутливість, таке, що доводить до безумства відчуття без-

карності, породжене ілюзією власної всемогутності та абсолютна втрата відчуття міри, що залежить від збудження, доведеного до крайності взаємним розпалом. Для натовпу немає середини між відразою та обожнюванням, між жахом та ентузіазмом, між вигуками *хай живе!* або *смерть!* *Хай живе*, це означає, *хай живе навіки*. В цьому вигуку звучить побажання божественного безсмертя, це початок апофеозу» [6, с. 282].

Контекстуальний ареал дослідження етіологічно вимагає звернення до понять «біополітика», «біовлада», які за останні кілька десятиліть набули певної теоретичної стабільності та когерентності, що перетворює їх на об'єкт критичної зацікавленості політологів, соціологів, філософів та представників інших галузей знання. Біополітика в умовах сьогодення є не тільки сукупністю додатків до наукового знання про життя, а й відбиває зростаюче соціальне, економічне й політичне значення всіх наук про життя загалом, у тому числі – теорій і концепцій філософської антропології. Є підстави стверджувати, що феномен біополітики надзвичайно тісно пов'язаний із становищем людини в сучасному світі, при цьому біотехнології щодалі активніше втручаються в людську природу, кардинально її змінюючи, але активні критики біополітики наполягають на тому, що вона ризиковано маніпулює людською природою, генеруючи викривлені форми буття *bios politikos*. Біополітика охоплює доволі широкий спектр проблем: процеси домінування – підкорення та формування образу ворога, зовнішня та внутрішня агресія, концепції лідерства, характеристики ієрархічних і мережевих структур, дослідження етнополітичних конфліктів, а також відкриває можливості вивчення виявів масової поведінки людей та впливу на неї зацікавленими суб'єктами політичного життя суспільства.

У свій час М. Фуко [8] запропонував оригінальну інтерпретацію біополітики – як сукупності політичних заходів впливу на біологічне («життєве») начало в людині й контроль за ним заради суспільно значущих цілей. При цьому контроль суспільства над індивідами здійснюється не тільки через свідомість або ідеологію, але й у тілі та разом із тілом: для капіталістичного суспільства важливіше за все біополітичний, біологічний, соматичний, тілесний виміри. Ключова думка М. Фуко базується на тому, що взаємопроникнення та взаємозв'язок біологічного життя людини (*zoe*) і політичної сфери (*polis*), тобто політизація життя як універсального феномену, є визначальним процесом сучасності. У горизонті практичної політики біополітика має слугувати фундаментом для продукування корпусу соціальних і політичних технологій, а також засобом корекції та контролю тих технологій, які вже «імплантовані» в суспільно-політичний простір відповідно до інтересів тих або інших політичних суб'єктів. Усі політичні проблеми сьогодення можливо вирішити тільки на біополітичному ґрунті, який, власне, їх і сформував, політика неухильно перетворюється на біополітику; в цьому твердженні не можна не погодитися з думкою Дж. Агамбена, котрий наголошував: «Політика змогла у неба-

чених досі масштабах відбутися як політика тоталітарна тільки завдяки тому, що в наш час вона повністю перетворилася на біополітику» [1, с. 153].

Сучасні дослідники стверджують – теоретична компетенція й наявна в нинішніх умовах політична значущість біополітичних досліджень значно ретардуються їхніми методологічними засадами, котрі, як і раніше, знаходяться поза увагою сучасної онтології, критичним елементом якої є дуалістичне розділення природи і суспільства. При цьому, наголошує Д. Гудман [11], природа теоретизується поверхневими, суто механістичними термінами, абстрагуючись від соціальної сфери; модерністська онтологія підтримує об'єктивізацію природи, її деполітизацію, зумовлюючи абрупцію з біополітичними та етичними принципами екологічних рухів та організацій. С. Кольєр і Е. Лакофф [10] фіксують увагу на системі безпеки, що являє собою значну мутацію в умовах біополітичної сучасності; в контекстах надзвичайних ситуацій безпека діє як форма рефлексивної біополітики, мінімізуючи / унеможливаючи ризики, що виникають в результаті модернізаційних процесів. Безпека життєво важливих систем не потребує якихось «надзвичайних» владних інституцій; в якості превентивної технології система безпеки надає певний інструментарій для правлячої структури. Слід зауважити в даному контексті, що такого роду «інструментарій» може бути ефективно застосований і для налагодження механізму впливу влади на маси.

Особливе біополітичне значення мають дослідження соціальної поведінки, як диверсифікованих поведінкових інтеракцій між індивідами локальної групи всередині соціальної групи. Біополітика, як соціальний регулятор чисельних процесів соціальної реальності, висвітлює аспекти взаємодії та взаємовпливу двох, характерних для сучасності, певним чином контрадикторних процесів – гуманітаризації, «осуспільнення» біології та відповідної біологізації соціальних і гуманітарних наук. Біополітика в умовах сьогодення має не тільки теоретичне, а й суто практичне значення: вона відкриває можливості вивчення виявів масової поведінки людей, витоки якої авторитетні дослідники (Р. Докінз, Е. Канетті, У. Крег, К. Лоренц, Д. Морріс, Н. Тінберген, К. Фріш) пов'язують із таринним світом. Біополітичний контроль окремих елементів функціональної складової дизайну суспільства дає можливість зацікавленим суб'єктам системно, «ненав'язливо», дискретно керувати масами (населенням), реалізуючи проект позитивної / негативної біополітичної експансії.

Слід зауважити, що зовнішній вплив / контроль відносно маси виявляє себе в трансформації ціннісної ієрархії, модернізуючи, рекомбінуючи або девальвуючи традиційно усталені системи цінностей. Відповідно, маса замінює наявні цінності іншими й «витискає» їх у сферу профанного, нецінного, й швидкоплинного рівно настільки, наскільки переводить із неї в сферу сакрального, цінного та перпетуального. Якщо маса має ефективний механізм імплікації з оточуючим соціальним простором, активовані нею імпульси стрімко роз-

повсюджуються та фіксуються в суспільній свідомості у вигляді відносно стійких ментальних патернів, дія котрих може в значній мірі змінити всю соціальну архітектуру. У такому контексті локуси маси, натовпу (охлоти) розглядаємо не тільки як суб'єкту репрезентацію мас в умовах суспільства споживання, панування *homo consumer* – (людина споживаюча), але й як спорадично гомогенізований об'єкт впливу біовлади на різних рівнях соціальної комунікації.

Вищевказаний аспект біополітики ґрунтовно досліджено у класичному творі Нобелівського лауреата Еліаса Канетті «Маса та влада», де розглядаються феномен схильності до руйнування у людей і приматів, біосоціальне підґрунтя парламентаризму, біологічні витоки рабства тощо. За Канетті, маса завжди вимагає зростання: природа не покладає меж процесу зростання, але масу можна обмежити за допомогою спеціальних інститутів. Насильницьке обмеження призводить до небезпеки «виверження маси», що й спостерігається в історії людства час від часу. Не існує засобів, або, за висловом Е. Канетті, «інструментів», за допомогою яких вдалося б запобігти зростанню маси, саме цей параметр практично не контролюється з боку влади, експоненціальне зростання «кристалу» маси створює ілюзю рівності, яка самою масою ніколи не піддається сумніву. Відтак, рівність є фундаментально важливою, масовий стан саме й визначається як стан абсолютної рівності. Маса вимагає спрямування, вона завжди у русі за напрямом до чогось; напрям, спільний для кожного елемента маси, підсилює ефект рівності; мета, однакова для усіх, скасовує приватні цілі, визнання яких є згубним для маси. Маса життєздатна, підкреслює Е. Канетті, «поки існує недосягнута мета» [3, с. 41-42].

Як бачиться, владні структури, використовуючи конкретний політичний інструментарій, невідворотно апелюють до маси, вони вимушено корелюють свої інтенції з масовою поведінкою, з реакцією мас на різного штибу політичні події, з можливими виявами доцентрових реакцій, зважаючи при цьому на те, що поведінка мас в більшості конкретних проявів базується на суто ірраціональній платформі, демонструючи прояви примітивних інстинктів, рефлексивних інтенцій, симпліфікованих емоційних вибухів. Технології впливу на маси мають особливе значення в станах систем, далеких від рівноваги, вони здатні виконувати роль малих флуктуацій, які спроможні провокувати макронаслідки у глобальному масштабі.

Наукова новизна. Автором висвітлено сутність неупинно зростаючої диспропорції між людиною, чий можливості, як представника виду *Homo sapiens*, біологічно обмежені, і людським співтовариством, яке не бачить меж у своїй інформаційній і технологічній експансії. Показано, що опозиція «індивідуальне – групове» демонструє необхідність активного розгляду метаксичної природи людини як свого роду якісної характеристики, що проявляється в буттєвому просторі індивідуального та групового. Обґрунтовано, що біополітичний

вплив / контроль владних політичних структур відносно мас виявляє себе в трансформації ціннісної ієрархії, модернізуючи, рекомбінуючи або девальвуючи традиційно усталені системи цінностей.

Висновки. Вищевикладене надає підстави для окреслення кола певних висновків, основними серед яких зазначимо:

1. Сучасність маніфестує нагальну потребу в модернізації філософсько-антропологічних підходів, адекватних наявній соціокультурній реальності, до поглибленого дослідження Людини, буття якої в сучасному політико-часовому просторі змінюється; при цьому значно підвищується ступінь дисгеніальності у взаємодії між індивідом, соціальними групами і державними та громадянськими інститутами, підсилюється вплив політичних, перш за все, сил, які активізують конструктивні або деструктивні процеси у конкретному соціальному просторі.

2. Маса, як епіфеномен людського буття, є поліфункціональним ізоморфним утворенням, причому комплекс функцій змінюється залежно від специфіки соціально-політичної динаміки, а сама маса має властивість змінювати власну просторово-функціональну структуру, яка не спрощується до узагальнених моделей взаємовідносин між окремими об'єктами, але включає в себе їх відношення до людини з її розгалуженою мережею соціальних контактів і тими сенсами, які мають місце в системі суспільно-значущих ідей, зокрема – політичних.

3. Біополітика в сучасних умовах постає не тільки як соціальний регулятор чисельних процесів соціальної реальності, або сукупність «додатків» до наукового знання про життя, але й демонструє зростаюче соціальне, економічне й політичне значення всіх наук про життя загалом, у тому числі – філософсько-антропологічних теорій і концепцій. Біополітика також виявляє «силові лінії» взаємодії та взаємовпливу двох, характерних для сучасності, певним чином опозитних процесів – гуманітаризації, «осупільнення» біології та відповідної біологізації соціальних і гуманітарних наук.

4. Зовнішній вплив (контроль) політико-владних структур відносно маси виявляє себе в трансформації ціннісної ієрархії, модернізуючи, корегуючи або знецінюючи традиційно сформовані системи цінностей, при цьому координація політичних зусиль позбавлена сприятливих можливостей та перспектив з причини підвищення ролі фактора локалізації, дисперсії групових інтенцій та ціннісної аберації. Відтак, маса замінює наявні цінності іншими й виводить їх у сферу профанного, нецінного й ефемерного рівно настільки, наскільки переводить із неї в простір сакрального, високоцінного та вічного.

Список використаних джерел

1. Агамбен Дж. (2011). *Homo sacer. Суверенная власть и голая жизнь*. – М.: Издательство «Европа». 256 с.
2. Гольбах П. А. (1963). Система природы, или о законах мира физического и мира духовного. *Избранные произведения в двух томах*. М.: Соцэргиз. Т. I. С. 53-685.

3. Канетти Э. (2012). *Масса и власть*. М.: Астрель. 574 с.
4. Лебон Г. (1998). Психология толп. *Психология толп*. М.: Институт психологии РАН, издательство «КСП+». С. 15-256.
5. Макиавелли Н. (2002). Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. *Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия*. СПб.: Азбука. С. 153-256.
6. Тард Г. (1998). Мнение и толпа. *Психология толп*. М.: Институт психологии РАН, издательство «КСП+», 1998. С. 255-408.
7. Токвиль А. (1997). *Старый порядок и революция*. М.: Московский философский фонд. 175 с.
8. Фуко М. (2006). *Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью*. М.: Праксис. Ч. 3. 320 с.
9. Хевеши М. А. (2001). *Толпа, массы, политика: Историко-философский очерк*. М.: ИФРАН, 2001. 223 с.
10. Collier, Stephen J., Lakoff A. (2015). Vital Systems Security: Reflexive Biopolitics and the Government of Emergency. *Theory, Culture & Society*. №32 (2). С. 19-51. doi: <https://doi.org/10.1177/0263276413510050>.
11. Goodman D. (1999). Agro-food studies in the 'age of ecology': nature, corporeality, bio-politics. *Sociologia Ruralis*. №39 (1). С. 17-38. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00091/>
12. Kostyuchkov S. K. (2018). Different human images and anthropological collisions of post-modernism epoch: biophilosophical interpretation. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. № 13. PP. 100-111. doi: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i13.131967>
13. Zwart H. (2017). The oblique perspective: philosophical diagnostics of contemporary life sciences research (Virtual Resource). *Life Sciences, Society and Policy*. Vol. 13 (1). Issue 4. 20 p. doi: 10.1186/s40504-017-0047-9

References

1. Agamben Dzh (2011). *Homo sacer: Suverennaia vlast i golaia zhizn (Homo sacer: Sovereign power and naked life)*. Moscow: Izdatelstvo «Evropa». (in Russian)
2. Gol'bah P. A. (1963). *Sistema prirody, ili o zakonah mira fizicheskogo i mira duhovnogo (The system of nature, or the laws of the physical world and the spiritual world)*. Moscow: Socjkgiz, 1963. (in Russian)
3. Kanetti E. (2012). *Масса и власть (Masse und Macht)*. Moscow: Astrel. (in Russian)
4. Lebon G. (1998). *Psikhologiya tolpy (The psychology of crowds)*. Moscow: Institut psikhologii RAN, izdatelstvo «KSP+». (in Russian)
5. Makiavelli N. (2002). *Rassuzhdeniya o pervoj deкаде Tita Livija*. SPb.: Azbuka. (in English)
6. Tard G. (1998). *Mnenie i tolpa (Opinion and crowd)*. Moscow: Institut psikhologii RAN, izdatelstvo «KSP+». (in Russian)
7. Tokvil A. (1997). *Staryi poriadok i revoliuciia (Old Order and Revolution)*. Moscow: Moskovskii filosofskii fond. (in Russian)
8. Fuko M. (2006). *Intellektualy i vlast: izbrannye politicheskie stati, vystupleniia i interviu (Intellectuals and Power: Selected Political Articles, Speeches, and Interviews)*. Moscow: Praksis. (in Russian)
9. Kheveshi M. A. (2001). *Tolpa, massy, politika: Istoriko-filosovskii ocherk (Crowd, masses, politics: Historical and philosophical essay)*. Moscow: IFRAN. (in Russian)
10. Collier, Stephen J., Lakoff A. (2015). Vital Systems Security: Reflexive Biopolitics and the Government of Emergency. *Theory, Culture & Society*, 32 (2), 19-51. doi: <https://doi.org/10.1177/0263276413510050> (in English)
11. Goodman D. (1999). Agro-food studies in the 'age of ecology': nature, corporeality, bio-politics. *Sociologia Ruralis*, 39 (1), 17-38. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00091> (in English)
12. Kostyuchkov S. K. (2018). Different human images and anthropological collisions of post-modernism epoch: